

Adrian Kossowski

Archiwum Państwowe w Warszawie

Spuścizny rodzinne i rodowe w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie

Streszczenie

Celem artykułu *Spuścizny rodzinne i rodowe w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie* jest prezentacja przykładowych opracowanych zbiorów archiwalnych znajdujących się w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie, zaklasyfikowanych w ewidencji archiwalnej jako „archiwa prywatne i spuścizny”. W treści tekstu autor porusza wiele kwestii związanych z wyjątkowym charakterem zawartości takich zbiorów archiwalnych oraz wyzwania związane z ich porządkowaniem zgodnie z obowiązującymi przepisami archiwalnymi. Do analizy wykorzystano trzy zbiory rodzinne: Archiwum rodziny Pawłowskich (zesp. 72/3843/0), Archiwum rodziny Krohów (zesp. 72/1285/0) i Archiwum rodziny Dmochowskich (zesp. 72/3876/0). W jej ramach zostały omówione historie rodów w świetle zewidencjonowanych akt i dokumentów pamiątkowych z wykorzystaniem dodatkowych opracowań źródłowych w roli kontekstów.

Abstract

The purpose of the article “Family and Ancestral Heritage in the Resources of the State Archive in Warsaw” is to present the examples of developed archival collections found in the resources of the State Archive in Warsaw, classified in the archival records as “private archives and heritage”. In the content of the text the author raises many issues related to the unique nature of the content of such archival collections and the challenges associated with their organization in accordance with applicable archival regulations. Three family collections were used for the analysis: the Pawłowski family archive

(association 72/3843/0), the Kroha family archive (association 72/1285/0), and the Dmochowski family archive (association 72/3876/0). Family histories were discussed in the light of the recorded files and commemorative documents, using additional source studies as contexts as a part of that analysis.

Słowa kluczowe: Archiwum Państwowe w Warszawie, archiwa prywatne i spuścizny, archiwa rodzinne i rodowe, Dmochowscy, Kroh, Pawłowscy, zbiory rodzinne.

Keywords: State Archive in Warsaw, magnate archive, family archive, nobility archive, private archive, Dmochowscy, Kroh, Pawłowscy, family collection

* * *

Wstęp

Na początku, aby wprowadzić czytelnika w rozważania o spuściznach rodzinnych i rodowych w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie, powinienem przyjąć interpretację pojęć: „spuścizna” oraz „archiwum rodzinne i rodowe”. W oparciu o definicję *Polskiego słownika archiwalnego*, z teoretycznego punktu widzenia, możemy przyjąć, że spuścizna archiwalna jest „terminem stosowanym na oznaczenie zespołu archiwalnego wytworzonego przez osobę (lub osoby) fizyczną. W praktyce włącza się do spuścizny także zbiory archiwalne powstałe z zainteresowań kolekcjonerskich twórcy spuścizny”. Podążając wyznaczonym tropem, szerokie pojęcie „archiwum” możemy sprowadzić do interpretacji jako „zespołu, grupy zespołów lub zbioru archiwalnego powstałego na skutek działalności urzędu, instytucji, organizacji, a zwłaszcza rodu, rodziny lub osoby fizycznej”¹.

W świetle przytoczonej definicji, w całym zasobie archiwum znajduje się wiele zespołów/zbiorów, które można określić spuściznami rodzinnymi i rodowymi z uwagi na ich nieodkrytą zawartość. Zawartość tę tworzą unikatowe dokumenty i pamiątki rodzinne, rejestrujące przebieg życia związanych z nimi osób, praktycznie od początku do końca ich życia. Ponadto, są tym ciekawsze, im częściej mogą stanowić właściwe uzupełnienie akt urzędowych i wspomóc rekonstrukcję historii danej rodziny. Przekazane dokumenty, jako pamiątki osobiste, mogą wywoływać różne emocje, wskutek czego nabierają wartości sentymentalnej, dzięki temu posiadają wyjątkowy charakter.

¹ *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, NDAP, Warszawa 1974, s. 18, 78.

Dodatkowo, głębia zawartości spuścizn stanowi pod wieloma względami nieoceniony materiał dla badaczy historii. Równie przydatny np. do poszukiwań genealogicznych.

W dalszej części tekstu termin „archiwum” zostanie użyty w ujęciu ostatniej definicji, zacytowanej na początku niniejszego tekstu. Za cel artykułu przyjmuję prezentację przykładowych materiałów archiwalnych, odtwarzających różne aspekty życia i działalności wytwórców oraz kolekcjonerów materiałów archiwalnych.

Zawartość spuścizn najtrafniej zostaje opisana w wyniku opracowania, czyli m.in. sporządzenia wstępu do inwentarza (swego rodzaju przewodnika po zawartości dokumentów) wraz z dokładnym przeanalizowaniem i opisaniem tego, co odnajdujemy wśród dokumentów. Toteż, na przykładzie trzech opracowanych zespołów archiwalnych: Archiwum rodziny Pawłowskich (zesp. 72/3843), Archiwum rodziny Krohów (zesp. 72/1285) oraz Archiwum rodziny Dmochowskich (zesp. 72/2876), przybliżę czytelnikowi niniejszego tekstu zawartość spuścizn rodzinnych i rodowych znajdujących się w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie. Wybór tych spuścizn nie jest przypadkowy, ponieważ dokumentacja w nich zgromadzona odtwarza fragmenty historii życia osób ważnych dla historii regionalnej, wojskowej czy nauki. W ostatniej części tekstu omówione zostaną historie rodów, po których pamiątki znajdują się w powyższych spuściznach².

Archiwum rodziny Pawłowskich

Dzieje zespołu

Interesującą zawartość materiałów archiwalnych posiada spuścizna rodowa skoligaconych ze sobą rodzin Pawłowskich, Wyrzykowskich, Kozielskich, Markowskich, Kamieńskich i Niczyperowiczów. Dokumenty tych rodzin zostały przekazane 7 czerwca 2017 r. przez prywatnego darczyńcę do zasobu Archiwum Państwowego w Warszawie. Materiały zarejestrowano jako nowy zespół archiwalny z nadanym numerem 72/3843/0. Na początkowym etapie zespół zewidencjonowano pod nazwą „Zbiór rodziny Pawłowskich”, a po opracowaniu – „Archiwum rodziny Pawłowskich”. W pierwszej kolejności archiwum otrzymało dokumentację aktową i fotograficzną, którą następnie

² Niniejszy artykuł jest rozwinięciem referatu pod tytułem „Spuścizny rodzinne i rodowe w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie”, wygłoszonego w trakcie I Seminarium Archiwistów Rodzinnych, 18 maja 2023 r. w Warszawie. Seminarium zostało zorganizowane we współpracy Sekcji Archiwistów Rodzinnych Stowarzyszenia Archiwistów Polskich z Archiwum Państwowym w Warszawie i Instytutem Pamięci Narodowej; patrz: <https://sap.waw.pl/konferencje/i-seminarium-archiwistow-rodzinnych/>.

zarejestrowano w formie trzech jednostek archiwalnych. W latach 2019–2020 Archiwum Państwowe w Warszawie otrzymało kolejną dokumentację – tym razem o charakterze innym – którą wpisano do ewidencji jako cztery jednostki archiwalne, niejako urozmaicając zawartość „Archiwum rodziny Pawłowskich”. W rezultacie przeprowadzonego opracowania akta zespołu zostały rozdzielone na osobne 24 jednostki.

Historia rodu Pawłowskich i jego koligacji

Z przekazanych akt i opracowań badawczych w formie publikacji książkowych z historii regionalnej wynika, że przedstawiciele powyższych rodów czasowo lub stale zamieszkiwali m.in.: Warszawę, Suwałki, Szczepkę, Mierzvice, Wigry, Głębokki Bród, Adamowe Łączki, Pułtusk, Grajewo, Giżycko i Niecieplin koło Garwolina. Nazwy części z wymienionych miejscowości pojawiły się w korespondencji wytworzonej w latach 1881–1884 oraz w aktach metrykalnych i hipotecznych, związanych z przedstawicielami wyżej wymienionych rodów z najstarszej generacji. Najdawniejsze dokumenty zostały wytworzone lub zgromadzone przez przedstawicieli pierwszych dwóch z wyżej wymienionych rodzin: Wojciecha Pawłowskiego oraz Jadwigę Anastazję Salomeę Wyrzykowską. Całość akt została zgromadzona w „Archiwum rodziny Pawłowskich” jako pamiątki po trzech pokoleniach rodziny Pawłowskich, zawodowo związanych m.in. z medycyną, farmacją, inżynierią lądową i wojskiem.

Pierwszym pokoleniem, które związało wspólne losy na początku lat 80. XIX w., była para małżeńska Wojciecha Pawłowskiego (1853–1885) – lekarza służącego w Cesarskiej Armii Rosyjskiej³ z Jadwigą Wyrzykowską (1862–1951) – szlachcianką herbu Ślepowron, pochodzącą z ziemi siedleckiej, przebywającą w Suwałkach i Warszawie⁴. Pawłowscy przejściowo zamieszkiwali razem oba miasta, lecz w wyniku służbowych wyjazdów wojskowych dr. Wojciecha Pawłowskiego w różne miejsca Kraju Nadwiślańskiego, najczęściej zmuszeni byli do rozłąki. W wymienionych miastach gubernialnych urodzili się ich obaj synowie Pawłowscy: Czesław Franciszek (1883–1963) w Warszawie i Stanisław

³ W trakcie służby w armii rosyjskiej Wojciech Pawłowski związany był stosunkiem służbowym z 13 Biełozierskim Pułkiem Piechoty im. Generał-Feldmarszałka księcia Piotra Michajłowicza Wołkońskiego oraz z 16 Ładożskim Pułkiem Piechoty. Specjalizacją lekarską Pawłowskiego były choroby zakaźne i okulistyka. Pracował m.in. w Wojskowym Szpitalu Ujazdowskim w Warszawie. Wojciech Pawłowski służył również w podwarszawskich Bielanych, Tykocinie i Płońsku. Łącznie przez 3 lata pracował jako lekarz w lazarecie wojskowym w Pułtusku. Tam też zmarł. Zob. APW Oddział w Pułtusku, sygn. 72/7950/0/14 poz. 354; „Kurjer Warszawski”, R. 65, nr 135 z 2.06.1885, s. 4; T. Kowalski, J. Młodyński, J. Szczepański, *Wpisani w historię Pułtusa. Słownik biograficzny*, Pułtusk 2001, s. 222.

⁴ *Spis szlachty Królestwa Polskiego z dodaniem krótkiej informacji o dowodach szlacheckich*, (oprac. zbior.), Drukarnia Orgelbranda, Warszawa 1851, s. 52.

(1885–1963) w Suwałkach⁵. Wyżej wymienione postaci to kolejne pokolenie omawianego rodu, z którym związane są przekazane materiały.

Po śmierci doktora Wojciecha Pawłowskiego jego rodzina przeniosła się z Warszawy do Suwałk, po czym wróciła do Warszawy mniej więcej po zakończeniu I wojny światowej. Obaj bracia kontynuowali tradycje zawodowe po ojcu, a także po dziadku – sztabkapitanie Wojsk Polskich, Antonim Wyrzykowskim. Starszy z nich – Czesław – został oficerem armii rosyjskiej, a po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, podpułkownikiem Wojska Polskiego.

Rodzina Czesława i Stanisława Pawłowskich w ogrodzie przy ul. Zgierskiej 18 w Warszawie, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Warszawie (72/3843/0/-/18)

Oprócz pełnionej funkcji wojskowej ppłk Czesław Pawłowski zawodowo związany był z inżynierią lądową. Na Politechnice Lwowskiej ukończył architekturę. Natomiast młodszy brat Czesława, Stanisław, wybrał zawód farmaceuty. Co warto odnotowania, w latach 1929–1930 bracia Pawłowscy wspólnymi siłami wybudowali dom bliźniak dla swoich rodzin na warszawskim Grochowie, położony do tej pory przy ul. Zgierskiej 18. Dom istnieje nadal, choć już bez ogrodu, który pielęgnowała żona ppłk. inż. Czesława Pawłowskiego – Stefania z domu Niczyperowicz. Majątek uległ wywłaszczeniu i parcelacji w 1950 r. na skutek działania dekretu o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego. Pretekstem zawłaszczenia mienia na rzecz państwa była dewaluacja wartości

⁵ Archiwum Państwowe w Warszawie, *akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Trójcy w Warszawie*, sygn. 72/1215/0/0/17 poz. 331; APW, *Archiwum rodziny Pawłowskich*, sygn. 72/3843/0/-/2.

pieniądza okupacyjnego, który posłużył do spłacenia generalnego remontu domu po zniszczeniach wojennych, w stosunku do wartości złotówki po II wojnie światowej. W następstwie potraktowano status pobranych pożyczek przez braci Pawłowskich jako jedynie częściowo spłacone, a hipotekę jako zadłużoną⁶.

Synami Czesława i Stefanii Pawłowskich byli bracia Kazimierz pseud. „Edward” (1923–1943) i Witold pseud. „Wit” (1926–1944). W latach 30. obaj bracia uczęszczali do Gimnazjum im. Stefana Batorego w Warszawie. Obaj także należeli do 23. Warszawskiej Drużyny Harcerskiej „Pomarańczarni”. Jako jej reprezentanci prawdopodobnie uczestniczyli w Jamboree, międzynarodowym zlocie skautów w Vogelenzang w Holandii w 1937 r. W tym miejscu warto wspomnieć, że było to ostatnie spotkanie, w którym brał udział także założyciel ruchu skautowego lord Robert Baden-Powell. O uczestnictwie Kazimierza w tym wydarzeniu świadczy prowadzona w języku francuskim korespondencja z holenderskim skautem i fotografem z Hagi i Arnhem H. Snoekiem (imię nieznane), która zachowała się w zbiorze dokumentów przekazanych w pieczę APW⁷. W czasie okupacji bracia związani byli ze zbrojnym podziemiem. Początkowo zasilili Szare Szeregi, następnie wstąpili do Armii Krajowej. Starszy Kazimierz poległ w trakcie obławy gestapo i próby ratowania dokumentów ze „spalonego” mieszkania konspiracyjnego⁸. Młodszy Witold zginął prawdopodobnie podczas powstania warszawskiego, wskutek nieudanej próby przepłynięcia się przez Wisłę z lewobrzeżnego Czerniakowa⁹.

Charakterystyka przekazanych dokumentów

Oprócz spuścizny trzech pokoleń rodu Pawłowskich, w pieczę Archiwum Państwowego w Warszawie zostały przekazane i zewidencjonowane, w ramach tego samego zespołu archiwalnego, akta i artefakty należące w przeszłości do członków rodzin skoliigaconych z Pawłowskimi na różnych etapach pokoleniowych. Pamiątki rodzinne, pochodzące z lat 1881–1982, obejmują: dowód osobisty Heleny Niczyperowicz – siostry Stefanii Pawłowskiej, wydany przez Milicję Miejską w 1919 r.; akta stanu cywilnego pojedynczych członków rodziny Niczyperowicz (w tym Ludwika Niczyperowicza, znanego ortopedy poznań-

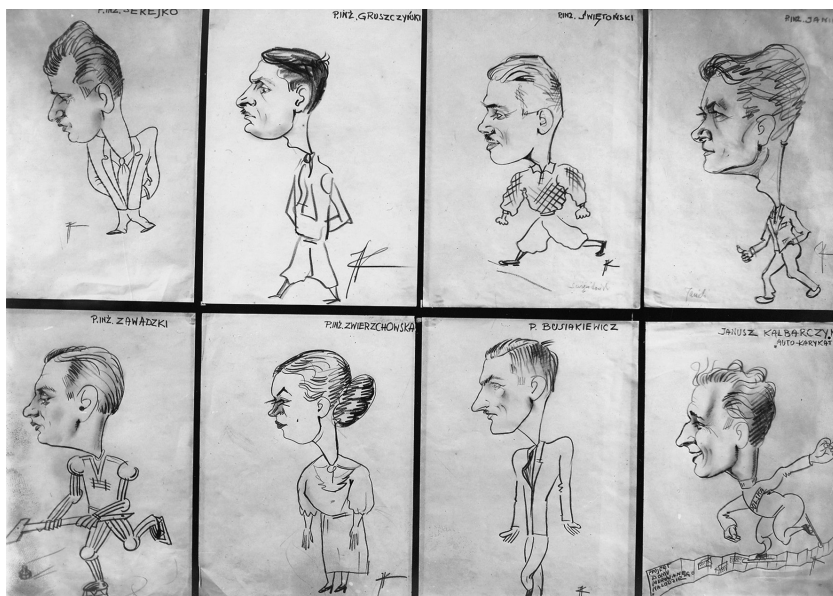
⁶ APW, *Archiwum rodziny Pawłowskich*, sygn. 72/3843/0/-/5; Treść dekretu: <https://isap.sejm.gov.pl/> [dostęp: 20.11.2023].

⁷ APW, *Archiwum rodziny Pawłowskich*, sygn. 72/3843/0/-/11; por. A. Kossowski, *Historia rodziny Pawłowskich i jej związki z Warszawą w okresie XIX i XX w.*, „Kronika Warszawy” nr 1 (167) z 2023 r., s. 37.

⁸ T. Strzembosz, *Akcje zbrojne podziemnej Warszawy 1939–1944*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983, s. 250–251.

⁹ <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/witold-pawlowski,33856.html> [dostęp: 20.11.2023].

skiego i powojennego ordynatora szpitala w Lesznie, oraz jego syna Jerzego)¹⁰, dokumenty emerytalne z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych; korespondencję urzędową związaną z pożyczką remontową, upaństwowieniem posesji i parcelacją ogrodu z folwarkiem¹¹; korespondencję prywatną: rodzinną i towarzyską; pamiątki rodzinne w postaci biletów wizytowych Juliana i Gabrieli z Kamińskich małżonków Niczyperowicz wraz z listem do Zofii Kamińskiej z domu Lejman; szkic z podobizną inż. Czesława Pawłowskiego nieznanego autora; zezwolenie na posiadanie radioodbiornika wydane Czesławowi Pawłowskiemu w roku 1926; dokumenty ubezpieczeń nieruchomości od ognia i na życie dla osób fizycznych w Towarzystwie Ubezpieczeń Przeworność Spółce Akcyjnej. Ponadto do zespołu zostały przekazane fotografie pozytywowe, monochromatyczne w formie albumu, luzów oraz zbioru szkiców karykaturalnych wywołanych na fotografiach, autorstwa Janusza Kalbarczyka – architekta, sportowca i olimpijczyka – panczenisty z Garmisch-Partenkirchen z 1936 r. (prywatnie znajomego i współpracownika Czesława Pawłowskiego).

**Portrety karykaturalne pracowników Wydziału Inspekcji Budowlanej
Dzielnicy Praga-Północ z lat 1951–1960 ze zbiorów Archiwum
Państwowego w Warszawie (72/3843/0/-/20)**

¹⁰ Wśród akt stanu cywilnego znajdują się skrócone odpisy aktów zgonu wytworzone w 1982 r. Są to najpóźniej wytworzone dokumenty w zespole „Archiwum rodziny Pawłowskich”, wydane przez Urząd Stanu Cywilnego w Warszawie.

¹¹ Akta dotyczą nieruchomości przy ulicy Zgierskiej 18 w Warszawie.

Portrety karykaturalne pracowników Wydziału Inspekcji Budowlanej
Dzielnicy Praga-Północ z lat 1951–1960 ze zbiorów Archiwum
Państwowego w Warszawie (72/3843/0/-/20)

Informację o historii omawianych rodów dopełnia zgromadzona w zespole dokumentacja nieaktowa o charakterze innym. Niewątpliwie jest ona nośnikiem informacji o pozycji społecznej zajmowanej przez rodzinę i życiu codziennym jej przedstawicieli. Dokumentacja inna w postaci: mosiężnej tabliczki na drzwi z podpisem „Czesław Pawłowski Inżynier”¹²; podstawki na szklankę produkcji manufaktury Teodora Groszkowskiego; secesyjnej popielniczki w kształcie dwóch małp z gatunku makakowatych, zawiązujących sakiewkę z pieniędzmi, wyprodukowanej przez warszawskie przedsiębiorstwo Józefa Frageta; ozdobnej obwoluty na menu Restauracji A. Sochacki w Warszawie – jako przedmioty sztuki i użytku codziennego z pewnością stanowią ciekawe uzupełnienie¹². Ich rozłączenie i jednocześnie pozbawienie kontekstu zawartego w zespole nr 72/3843/0 mogłoby skazać tego typu dokumentację na sprowadzenie do roli jedynie duplikatu z danej serii (np. egzemplarz popielniczki produkcji Frageta występujący w ekspozycji Muzeum Warszawy).

¹² APW, sygn. 72/3843/0, sygn. 21-24.

Popielniczka owalna, platerowana w kształcie dwóch małych zawiązujących sakiewkę – produkcja przedsiębiorstwa Józef Fraget, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Warszawie (72/3843/0/-/22)

Metody opracowania zespołu

Do opracowania „Archiwum rodziny Pawłowskich” przyjęto układ spuścizny (dokumenty osobiste członków rodziny, korespondencja, fotografie, materiały ulotne, dokumenty inne¹³) z uwzględnieniem chronologicznego porządkowania dokumentów urzędowych i korespondencji rodzinnej¹⁴. W trakcie opracowywania zespołu za kluczowe przyjęto informacje o wykazie osób oraz miejscach i wydarzeniach historycznych, stanowiących treść korespondencji z XIX i XX w. Na podstawie pojawiających się w listach wzmianek o pewnych wydarzeniach oraz pozostałej dokumentacji aktowej o charakterze formalnym możliwe było pogłębienie informacji z zakresu genealogii i historii omawianych rodzin.

¹³ Zastosowany w niniejszym tekście termin „dokumentacji innej” jest określeniem obiektów muzealnych występujących w ewidencji Archiwów Państwowych, w tym w analizowanych zespołach archiwalnych. Zastosowanie takiej terminologii wynika z obowiązującej Ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, która nie obejmuje swoimi wytycznymi jednostek o charakterze muzealnym. Niemniej, jednostki te stanowią część narodowego zasobu archiwalnego oraz integralną część zasobu (m.in. w przypadku archiwów rodzinnych i spuścizn rodowych).

¹⁴ Do opracowania zespołu 72/3843/0 wykorzystano układ zalecany przez Polską Akademię Nauk, [w:] *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*, PAN, Warszawa 1990, s. 5–9.

Do ustalenia przestrzeni, w której wykonano dany kadr fotograficzny, posłużono się źródłami z zasobu m.in. Narodowego Archiwum Cyfrowego i Archiwum Państwowego w Warszawie (Akta miasta Warszawy – Referat Gabarytów, sygn. 72/3/0). W sporządzeniu wstępu do inwentarza pomocne okazały się notatki biograficzne darczyńcy, jednak niebędące częścią zespołu. Zespół został opracowany w oparciu o Zarządzenie nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 30 stycznia 2018 r.

W przypadku zespołu „Archiwum rodziny Pawłowskich” oraz pozostałych zespołów opracowanych, wchodzących w skład grupy „archiwa prywatne i spuścizny”, z dokumentów usunięto elementy metalowe. Jednostki archiwalne zostały spaginowane oraz zabezpieczone przy użyciu obwolut, teczek i pudeł bezkwasowych.

Archiwum rodziny Krohów

Dzieje zespołu

Kolejnym z omawianych zespołów jest „Archiwum rodziny Krohów” (wcześniej „Zbiór Krohów”). Dokumenty, fotografie pozytywowe i plany topograficzne Wielkiej Warszawy, gromadzone były przez rodzinę Krohów prawdopodobnie w celach służbowych, do użytku codziennego oraz w formie pamiątek rodzinnych. Ocalałe fragmenty archiwum rodzinnego Krohów zostały przekazane w darze przez Józefę Felicję z domu Koralewską Kroh, małżonkę mjr. Mariana Kroha, 27 lipca 1962 r. Rok później dokumenty zostały zewidencjonowane do zbioru akt rodzin warszawskich, zawierającego spuścizny oraz archiwa osób prywatnych. Jednocześnie, w myśl ówczesnych przepisów archiwalnych, jedyny dokument ulotny ze „Zbioru Krohów” został wydzielony z przekazanych pamiątek rodzinnych. Ten zaginiony dokument odnaleziono dopiero w roku 2021. Dokument był pozbawiony ewidencji i określonej przynależności zespołowej. Zaświadczenie o ukończeniu przez Mariana Józefa Kroha kursów buchalteryjnych Henryka Chankowskiego w Warszawie, bo o nim mowa, zostało zarejestrowane w ewidencji zasobu APW, a następnie włączone do omawianego zespołu w roku 2022. Brak tego dokumentu w ewidencji stanowił przyczynek do opracowania zespołu, którego jedyną wówczas pomocą ewidencyjną był spis roboczy. Weryfikacji poddano opis zespołu oraz tytuły jednostek archiwalnych wraz z ich zawartością. Zespołowi nadano zmienioną nazwę: „Archiwum rodziny Krohów”. Należy zaznaczyć, że zawartość tego zespołu odtwarza jedynie fragment historii rodzinnej, dlatego czytelnikowi możemy zaprezentować zaledwie jej wycinek.

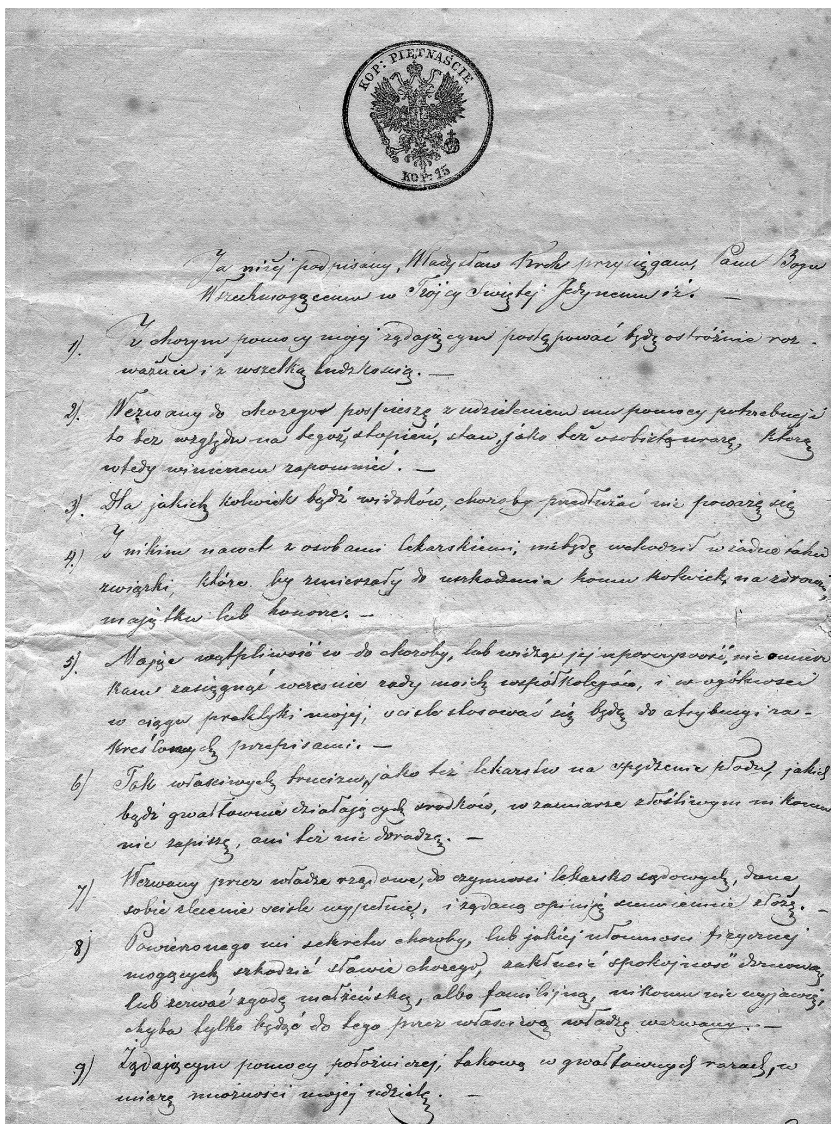
Zaświadczenie nr 7136 o ukończeniu przez Mariana Józefa Kroha Kursów Buchalteryjnych Henryka Chankowskiego w Warszawie, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Warszawie (72/1285/0/-/12)

Charakterystyka dokumentacji

Oprócz odnalezionego dyplomu, na zawartość zespołu składają się akta i pamiątki rodzinne z lat 1843–1946, związane z życiem i działalnością przedstawicieli skoliigaconych ze sobą rodzin: Krohów, Koralewskich, Raczkowskich, Kucharzewskich i Miniewskich. Wśród materiałów archiwalnych znajdują się: dokumenty biograficzne majora dyplomowanego Wojska Polskiego, Mariana Józefa Kroha (1882–1940), związane z pracą dla Polskich Kolei Państwowych w okresie ich militaryzacji w latach 1919–1921 (okres wojny polsko-bolszewickiej); część dokumentów jego małżonki Józefy Felicji Koralewskiej; dwie publikacje książkowe wydane w formie nagród przyznanych Janowi Koralewskiemu – pianiście i ojcu Józefy – za osiągnięcia w nauce szkolnej; pojedyncze fragmenty sztambucha rodzinnego, należącego do Marii Miniewskiej – ciotki Jana Koralewskiego; dokumenty z praktyki lekarskiej Władysława Kroha; trzy fotografie portretowe: Marii Raczkowskiej i Władysława Kroha (rodziców mjr. Kroha – lekarzy) oraz dr. Władysława Kroha z dr. Julianem Kosińskim¹⁵; jedna fotografia sytuacyjna ilustrująca przygotowania kawalerii wojskowej do celebracji odsłony pomnika

¹⁵ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kosinski-Julian> [dostęp: 21.12.2023].

księcia Józefa Poniatowskiego na placu Saskim w Warszawie; dwa plany kartograficzne: „Plan Wielkiej Warszawy z wyjaśnieniem wszystkich ulic miasta” wydany w roku 1936 oraz „Plan sieci tramwajów i autobusów m.st. Warszawy” z 1938 r. W zespole znajdują się pojedyncze fragmenty korespondencji rodzinnej i towarzyskiej, adresowanej do Władysława Kroha, Marii Raczkowskiej i jej brata Franciszka, a także fragmenty korespondencji Władysława Kroha z Marią Raczkowską z okresu ich narzeczeństwa i małżeństwa.

Akt przysięgi lekarskiej Władysława Kroha z 22 maja/3 czerwca 1866 r.,
ze zbiorów Archiwum Państwowego w Warszawie (72/1285/0/-/15)

W listach scharakteryzowano sposoby spędzania czasu wolnego przez środowisko mieszczańskie Warszawy drugiej połowy XIX w., zwyczajnie środowiska ziemiańskiego na Podlasiu oraz refleksje nad otaczającą autorów listów rzeczywistością i życiem codziennym. Zawarto także opisy relacji panującej między członkami rodzin Krohów, Raczkowskich i skoligaconych z Raczkowskimi przedstawicielei rodziny Kucharzewskich. W dołączonej do materiałów biograficznych korespondencji urzędowej Józefy Kroh z Ambasadą Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR z 1946 r. znajduje się informacja o pobycie mjr. Mariana Kroha w obozie w Starobielsku na podstawie listy katyńskiej, a następnie o jego „prawdopodobnym zamordowaniu przez hitlerowców”. Truizmem będzie konstatacja, że treść pisma z attaché wojskowego ambasady w Moskwie jest nieprawdziwa. Niemniej warto przytoczyć ten przypadek analizy źródłowej, choćby młodszym pokoleniom, niejako ku przestrodze przed dosłownym odbiorem zawartej w piśmie informacji¹⁶.

Metody opracowania zespołu

W opracowaniu zachowano zastany układ akt i dokumentów o charakterze pamiątkowym. Wyjątek od tego zabiegu stanowią dwa plany Warszawy zinventaryzowane oddzielnie jako dokumentacja geodezyjno-kartograficzna, pierwotnie zewidencjonowane w formie jednej jednostki archiwalnej. Osobno zostały zewidencjonowane grupy dokumentów związanych indywidualnie z poszczególnymi członkami rodzin (np. dokumenty biograficzne mjr. Mariana Kroha). Zgromadzone w zespole akta poddano podziałowi na dwie serie: „Dokumenty i pamiątki rodzinne” oraz „Plany miasta stołecznego Warszawy”. Układ dokumentów w jednostkach archiwalnych został ponownie zweryfikowany. Zawartą w nich korespondencję ułożono w sposób chronologiczny. Poszczególne dokumenty w jednostkach zostały wyróżnione i wyeksponowane jako obiekty. Za podstawę prawną i merytoryczną do opracowania zespołu posłużyły następujące akty normatywne: wytyczne Zarządzenia nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 30 stycznia 2018 r. w sprawie inwentaryzacji materiałów archiwalnych oraz sporządzania i zatwierdzania elektronicznych inwentarzy archiwalnych dla zespołów (zbiorów) w archiwach państwowych, Zarządzenia nr 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 30 stycznia 2018 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji dokumentacji kartograficznej w archiwach państwowych, Zarządzenia nr 12 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 30 stycznia 2018 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji materiałów ulotnych w archiwach państwowych, Zarządzenia nr 34 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych

¹⁶ Zob. <https://katyn.ipn.gov.pl/> [dostęp: 21.11.2023].

z 9 września 2019 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji dokumentacji fotograficznej w archiwach państwowych. Wsparciem merytorycznym do uporządkowania zawartości spuścizny rodowej Krohów posłużyły „Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych Polskiej Akademii Nauk” wydane przez PAN w 1990 r.

Archiwum rodziny Dmochowskich

Dzieje zespołu

Kolejnym zespołem opracowanym, wyróżniającym się strukturą uporządkowania akt, jest „Archiwum rodziny Dmochowskich” (dawniej „Zbiór Dmochowskich”). Akta zostały przekazane przez prywatnego darczyńcę 5 lutego i 17 czerwca 2003 r. do zasobu Archiwum Państwowe w Warszawie. Nowy zespół archiwalny zarejestrowano i nadano mu numer ewidencyjny 72/2876/0. Wówczas przejęto dokumentację aktową sformowaną w 38 jednostek archiwalnych. W kolejnych latach APW przyjęło do omawianego zespołu dokumentację fotograficzną – 17 j.a. i dokumentację aktową – 17 j.a. Kolejne dopływy do zespołu miały miejsce 25 lutego i 27 lipca 2004 r., 16 marca 2005 r. oraz 7 października 2008 r. (po śmierci Wandy Dmochowskiej). W następstwie pierwszego opracowania zespołu dokonano korekty ewidencji. Ze „Zbioru Dmochowskich” wyodrębniono łącznie: 68 j.a. dokumentacji aktowej, 42 j.a. dokumentacji fotograficznej, 1 j.a. materiałów ulotnych i 3 j.a. jako muzealia. W 2022 r. dokonano melioracji zespołu, w wyniku której zmieniono jego nazwę na „Archiwum rodziny Dmochowskich”, przyjmując daty skrajne 1807–2008 jako właściwe dla znajdujących się w nim dokumentów. W wyniku czynności wyodrębniono łącznie: 122 j.a. dokumentacji aktowej, 51 j.a. dokumentacji fotograficznej, 81 j.a. materiałów ulotnych oraz 6 j.a. dokumentacji innej. Finalnie, akta zespołu sformowane zostały w 272 jednostki archiwalne. Zawartość jednostek wyeksponowano w formie obiektów w celu odpowiedniego zabezpieczenia, ale także z myślą o udogodnieniu wyszukiwania dla potencjalnych użytkowników. Analizie zawartości tego zespołu oraz historii jego aktotwórców poświęć szerszy akapit.

Akta i inne dokumenty związane z rodem Dmochowskich i rodzin skoli-gaonych należą do kategorii rodowej spuścizny o charakterze rozproszonym, której fragmenty odnaleźć można nie tylko w zasobie Archiwum Państwowe w Warszawie, ale także w zasobach innych instytucji oraz w prywatnych kolekcjach rodzinnych. W skład wspomnianego zespołu archiwalnego wchodzi akta oraz dokumentacja nieaktowa, gromadzone lub wytworzone przez

poszczególnych przedstawicieli rodu Dmochowskich herbu Pobóg, szlachty z powiatu wołkowyskiego w guberni grodzieńskiej¹⁷.

Metody opracowania zespołu i jego zawartość

W trakcie porządkowania dokumentacji nadano jej układ rzeczowy i chronologiczny w obrębie jednostek, lecz poza układem wewnętrznym zespołu. Przyjęto datację zgodną z kalendarzem juliańskim i gregoriańskim, jeśli akta zostały wytworzone w zaborze rosyjskim. W następstwie wielokrotnego porządkowania akt i zmiany zasad, jedynie w sposób częściowy udało się zachować układ akt nadany przez ich wytwórców. Materiały, które nie zostały wcześniej uporządkowane, rozdzielono na jednostki przypisane do serii indywidualnych z wyszczególnionymi członkami rodu Dmochowskich. Zachowano układ nadany przez darczyńcę w przypadku dokumentów związanych z rodzinnymi majątkami Michałówka i Małe Sedelniki, a dokumenty pozostawiono w poszytach lub oryginalnie zatytułowanych teczkach. Częściowo oddano układ porządkowy fotografii rodzinnych uprzednio nadany przez darczyńcę. Nieuporządkowane fotografie portretowe zostały przyporządkowane do jednostek z fotografiami indywidualnymi poszczególnych członków rodziny lub do serii związanych z poszczególnymi rodami (czasem osobami trzecimi spoza gałęzi rodowych). Oddzielono fotografie zbiorowe od indywidualnych i uporządkowano je z ustalonym kryterium miejsc ich wykonania (z wyjątkiem fotografii seryjnych). Podobny tok postępowania przyjęto w przypadku inwentaryzacji fotografii indywidualnych, pozostawiając kryterium przynależności do serii z danej sesji fotograficznej. Spuściznę „Archiwum rodziny Dmochowskich” tworzą dokumentacja oraz inne pamiątki o charakterze rodzinnym, przekazane przez prywatnego darczyńcę w pieczę Archiwum Państwowego w Warszawie¹⁸. Spośród przekazanej w pieczę archiwum dokumentacji wyodrębniono jednostki archiwalne dokumentów o charakterze innym, do których zaklasyfikowano pamiątki falerystyczne (odznaczenia państwowe, rządowe, resortowe, stowarzyszeniowe, itp.) i uporządkowano je w formie jednej jednostki, ale jednocześnie wyróżniono jako obiekty. W wyniku przeprowadzonej inwentaryzacji zespołu, z 72 już istniejących jednostek wyodrębniono łącznie 188 nowych jednostek archiwalnych. Do opracowania zespołu przyjęto układ spuścizny dla indywidualnych członków rodziny (opracowania, dokumenty, korespondencja, fotografie, materiały ulotne, inne) z uwzględnieniem chronologicznego

¹⁷ W momencie wpisania zespołu do ewidencji Archiwum Państwowego w Warszawie daty skrajne zespołu ustalono na podstawie zapisków darczyńcy. W wyniku opracowania zespołu i analizy akt daty skrajne uległy zmianie.

¹⁸ Opracowane informacje zostały zamieszczone we wstępie do inwentarza zespołu nr 72/2876/0.

uporządkowania dokumentów. Dokumenty prof. Stanisława Dmochowskiego, jako stanowiące znaczną część zawartości zespołu oraz ze względu na ich naukowo-dydaktyczny charakter, zostały uporządkowane z zastosowaniem wytycznych Polskiej Akademii Nauk w zakresie formowania spuścizn po pracownikach naukowych. Zastosowanie takiego podziału uznane zostało za właściwą drogę do odtworzenia częściowej historii rodzeństwa Dmochowskich. Podobny podział zastosowano w stosunku do pamiątek rodzinnych, związanych w sposób indywidualny z konkretnymi osobami (np. Janem, Anielą i Wandą Dmochowskimi – rodzeństwem Stanisława oraz jego rodzicami – Andrzejem Adolfem Dmochowskim i Marią Kamieńską).

Fotografie portretowe Marii Dmochowskiej z domu Kamieńskiej i Andrzeja Adolfa Dmochowskiego wraz z notatką biograficzną, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Warszawie (72/2876/0/1.6./20)

Do osobnych serii przyporządkowano pamiątki przedstawiające w sposób zbiorowy historię całej rodziny Dmochowskich i Kamieńskich, a także rodzin z nimi skoliigaonych. W przypadku dokumentów należących do pozostałych, pojedynczych przedstawicieli rodziny Dmochowskich oraz innych spokrewnionych i skoliigaonych z nimi rodzin, nie tworzą kolejnych podserii porządkowych ze względu na mniejszą ilość zachowanej dokumentacji. Biorąc pod uwagę rozbieżności tematyczne dokumentów składających się na dokumentację pracowniczą, zawodową i urzędową, a także w celu zachowania i odtworzenia układu jednostek nadanego przez darczyńcę, pogłębio opisy jednostek

archiwalnych i podzielono znajdujące się w nich dokumenty na obiekty. Dzieje aktotwórców zespołu 72/2876/0 opracowano na podstawie notatek genealogicznych S. Dmochowskiego, jego pamiętnika, innych materiałów metrykalnych, pozametrykalnych oraz dokumentów własnościowych zawartych w zespole. Wiedzę o rodzinie pogłębiła również treść odnalezionych akt personalnych Wandy Dmochowskiej z domu Rudzińskiej (pierwszej żony S. Dmochowskiego) z zespołu 72/25/0 Biuro Odbudowy Stolicy z zasobu Archiwum Państwowego w Warszawie. Analizy dziejów omawianej gałęzi rodu Dmochowskich dopełniają przekazane akta innych skoliigaconych z nimi rodów: Kamieńskich, Eysymontów, Jansonów, Juszkiewiczów, Kamieńskich, Michniowskich, Rogowskich, Strzałkowskich, Suzinów i Zajączkowskich. W „Archiwum rodziny Dmochowskich” przechowywane są: dokumenty osobiste i urzędowe, akta stanu cywilnego, korespondencja rodzinna i towarzyska, bilety wizytowe (m.in. Stanisława, Anieli i Jana Dmochowskich), karty pocztowe, akta własnościowe majątków w Michałowce (własność rodu Kamieńskich) i w Małych Sedelnikach (własność rodu Dmochowskich) w ziemi grodzieńskiej, akta notarialne, korespondencja urzędowa, dokumenty ubezpieczenia zdrowotnego i do świadczeń emerytalnych; dokumenty finansowe, dokumentacja pracownicza i zawodowa, opracowania naukowe, zaproszenia, materiały do badań genealogicznych; fotografie w formie pozytywów oraz negatywów wywołanych na błonie i szkłe. Wśród pamiątek rodzinnych odnajdujemy również liczne artefakty, m.in. ikonę sakralną Matki Boskiej z Dzieciątkiem, napisaną przez Augustyna Suzina – członka Wileńskiego Towarzystwa Demokratycznego i zesłańca syberyjskiego skazanego w 1846 r. w sprawie Jana Roehra¹⁹; druki okolicznościowe, dyplomy akademickie i naukowe prof. S. Dmochowskiego – geodety z Instytutu Geodezji i Kartografii oraz wykładowcy akademickiego z Politechniki Warszawskiej i Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie; dyplomy uczelniane i legitymacje Wandy Dmochowskiej – ogrodniczki związanej z Uniwersytetem Warszawskim, SGGW w Warszawie, zawodowo związanej z Ogrodem Botanicznym w Warszawie; nagrody i świadectwa szkolne; odznaczenia państwowe i resortowe; szkice portretowe i ryciny plenerowe; wydawnictwa okolicznościowe i prasowe; banknoty z okresu okupacji niemieckiej czasu II wojny światowej²⁰, papiery wartościowe z Cesarstwa Rosyjskiego, słownik

¹⁹ W. Śliwowska, *Materiały do historii zesłańców syberyjskich: Justynian Ruciński – Gustaw Ehrenberg – Aleksander Krajewski*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej”, nr 81/1 z 1990 r., s. 149–177.

²⁰ Zgodnie z wytycznymi Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych każdy banknot został zewidencjonowany jako osobna jednostka archiwalna. Całość kolekcji banknotów zebrana została we wspólną serię: „Banknoty i papiery wartościowe”, patrz: Zarządzenie nr 12 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 30 stycznia 2018 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji materiałów ulotnych w archiwach państwowych.

polsko-kipczacki spisany przez Jana Kamieńskiego w trakcie odbywania kary zsyłki w Omsku, nekrologi, laurki życzeniowe, pamiętniki i wspomnienia (w tym konkursowy „Pamiętnik geodety” S. Dmochowskiego), notatki do życiorysu i wspomnienia pośmiertne m.in. prof. S. Dmochowskiego oraz jego autorstwa o jego współpracownikach IGiK.

Ikona z wizerunkiem Matki Boskiej z Dzieciątkiem należąca do Augustyna Suzina, przywieziona przez jego córkę Leonie Kamieńską z Syberii, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Warszawie (72/2876/0/3.4./60)

Zespół „Archiwum rodziny Dmochowskich” tworzą dokumenty związane głównie z działalnością linii rodów szlacheckich Dmochowskich i Kamieńskich, zamieszkujących tereny powiatu wołkowyskiego w guberni grodzieńskiej. Dokumenty o charakterze pamiątkowym pozostawione przez

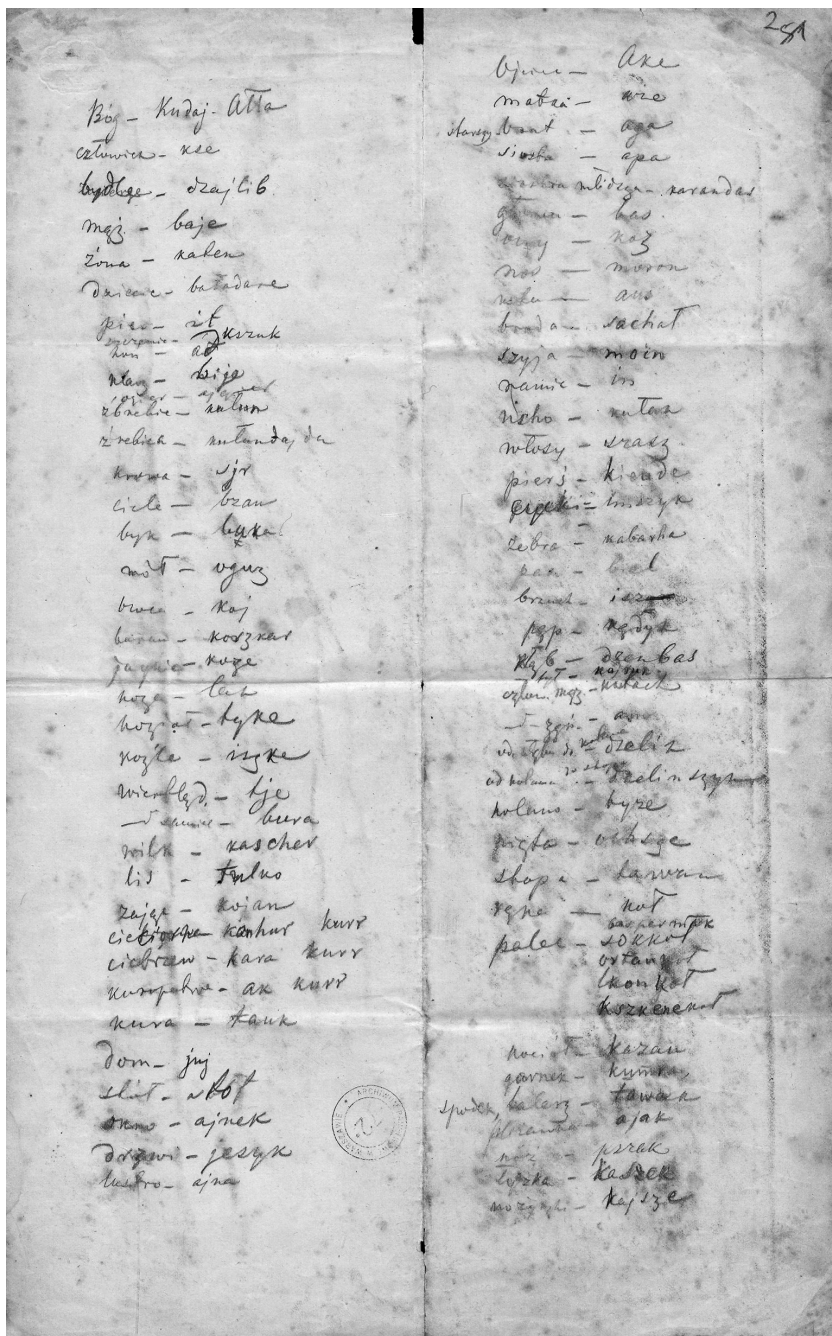
członków rodzin skoliigaonych z rodzinami Dmochowskich i Kamieńskich z powiatu wołkowyskiego: Eysymontów, Gostkowskich, Jansonów, Juskiewiczów, Kamieńskich, Michniowskich, Rogowskich, Strzałkowskich, Suzinów i Zajączkowskich, tworzą dopełnienie związków rodzinnych i towarzyskich zachodzących między członkami rodzin należących do tej samej warstwy społecznej. Zawartą w zespole dokumentację uzupełniają fotografie zaprzyjaźnionych z nimi rodzin lub pojedynczych osób, a także oficjalistów dworskich i służby pracującej u rodziny Kamieńskich. Przekazana do zasobu archiwalnego dokumentacja oraz notatki genealogiczne darczyńcy umożliwiły odtworzenie historii rodów wraz z ułożeniem biogramów poszczególnych osób.

Historia rodu Dmochowskich w świetle zgromadzonych akt

Udokumentowane w aktach dzieje omawianej gałęzi genealogicznej rodu Dmochowskich datujemy na lata 40. XVIII w. Fragmentarycznie odtworzona historia powyższego rodu swój bieg rozpoczyna od dziejów praprzodka – Jana Dmochowskiego, właściciela majątku Sedelniki. Majątek ten oraz majątek żony Jana Dmochowskiego – Koniuchowszczyzna (zgodnie z informacją darczyńcy była to Kiedymowszczyzna), w testamencie z 1743 r., został zapisany trzem synom: Karolowi, Andrzejowi i Franciszkowi²¹. Następnie, na mocy testamentu Franciszka Dmochowskiego z 7 września 1778 r., aktem darowizny zapisano Sedelniki Andrzejowi Dmochowskiemu. Linia rodowa Dmochowskich – aktotwórców, wywodzi się od Józefa Dmochowskiego, syna Andrzeja. Michał Dmochowski, syn Józefa i właściciel majątku Michałówka, z małżeństwa z Anną Danilewicz (1835–1895) posiadał troje dzieci: Kunegundę, Michała i Eleonorę. Po śmierci Michała Dmochowskiego Anna Danilewicz, na mocy decyzji jej pierwszego małżonka, wstąpiła w związek małżeński z jego bratem Mikołajem, właścicielem majątku Małe Sedelniki i zesłańcem syberyjskim. Z drugiego małżeństwa Anny Dmochowskiej narodziły się dzieci: Andrzej Adolf Dmochowski (1871–1953), Emilia Albertyna Dmochowska (ur. 1873 r.) i Władysław Dmochowski (1876–1931), właściciel Michałówki od 1910 r. do jego śmierci w 1930 r., na mocy umowy kupna-sprzedazy zawartej między nim a jego kuzynkami – Kunegundą Janson i Eleonorą Szostakowską. 1/14 lipca 1900 r. Andrzej Adolf Dmochowski wstąpił w związek małżeński z Marią z Kamieńskich, urodzoną 23 stycznia/4 lutego 1874 r. w Omsku (miejsce zesłania jej ojca, Jana), zmarłą 10 września 1943 r. w Warszawie, córką Jana i Leonii z Suzinów małżonków Kamieńskich.

²¹ W zespole „Archiwum rodziny Dmochowskich” znajduje się jedynie kopia notarialna dokumentu z 1895 r.

Dokumenty pozostawione przez małżonków Dmochowskich stanowią drugą, największą część zawartości omawianego zespołu archiwalnego. Udokumentowana historia przodków Marii Dmochowskiej z domu Kamińskiej rozpoczyna się od jej dziadków po mieczu. Dziadkiem był Józef Kamiński (1787–1842), marszałek szlachty grodzieńskiej, a babką Rozalia Engelhardt (1791–1843). W archiwum rodzinnym Dmochowskich znajdują się dwie ryciny wywołane na fotografiach pozytywowych, które ilustrują sylwetki Kamińskich w sposób graficzny. Ich syn Jan (1827–1896) ożenił się z Leonią Suzin (1820–1903). Przodkowie Marii Dmochowskiej po kądzieli to: Leonia Suzin – córka Augustyna Suzina, urodzonego w 1810 r., zmarłego w 1896 r., zesłańca syberyjskiego, i Andrzejny z domu Mrozowskiej. Z małżeństwa Jana i Leonii Kamińskich, oprócz najmłodszej Marii, urodziły się jeszcze dwie córki – Janina (1856–1906) i Stanisława (1858–1926). Kamińscy byli właścicielami majątku Miniewiczze należącego do tej rodziny od końca XVIII w. do 1866 r. Po upadku powstania styczniowego, zadenuncjowaniu, a następnie aresztowaniu Jana Kamińskiego za czynny udział w zrywie i piastowanie funkcji naczelnika cywilnego powiatu grodzieńskiego z ramienia Rządu Narodowego, spalono dwór w Miniewiczach i skonfiskowano majątek należący do Kamińskich. Jan Kamiński został skazany w Wilnie na karę śmierci przez Michała Murawjowa – generał-gubernatora „Północno-Zachodniego Kraju”, zwanego „wieszatkiem”. Wyrok jednak został zmieniony przez cara Aleksandra II na dożywotnią katorgę w kopalni soli w okolicach Irkucka. Po 7 latach wyrok został ponownie zmieniony na osiedlenie w głębi Imperium bez prawa powrotu do kraju. W 1872 r. do męża dołączyła Leonia Kamińska wraz z córką Stanisławą. Zamieszkały początkowo w miejscowości pod Omskiem. Ostatecznie zezwolono Kamińskiemu i jego rodzinie na osiedlenie się w samym Omsku, gdzie urodziła się najmłodsza córka Jana i Leonii Kamińskich – Maria oraz syn Józef (zmarł w 1885 r.). W trakcie pobytu w Omsku rodzina Kamińskich utrzymywała się z prowadzenia „Magazynu Warszawskiego” odkupionego od innego zesłańca – Pawłowskiego. Jan Kamiński znany był z przychylnego nastawienia do ludności autochtonicznej (Kirgizów) oraz ich obrony przed dyskryminacją ze strony władz rosyjskich. Z okresu pobytu Kamińskich w Omsku w archiwum rodzinnym zachował się słownik polsko-kipczacki z elementami języka kazachskiego, prawdopodobnie spisany ze słuchu w formie rękopisu, fotografie pozytywowe oraz fragmenty listów i kopert.

Fragment słownika polsko-kirgiskiego odręcznie zapisanego przez Jana Kamińskiego w trakcie pobytu w Omsku, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Warszawie (72/2876/0/3.4./260)

Kamieński został ułaskawiony ukazem cara Aleksandra II i wraz z rodziną powrócił z zesłania w 1887 r. do Grodna. Jego córka Janina Michniowska, która kształciła się w Warszawie i nie dołączyła do zesłanego ojca, zaangażowana była w nielegalne kursy kulturalno-oświatowe dla biednych. Za swoją działalność została aresztowana przez władze carskie i osadzona w więzieniu w Wilnie. Postępująca gruźlica doprowadziła Janinę Michniowską do śmierci w 1806 r²². Rodzinie Kamieńskich udało się odzyskać część wymienionego majątku, która została przepisana na trzy córki Kamieńskich. Ostatecznie po śmierci Janiny Michniowskiej i spłaceniu części należącej do Marii Dmochowskiej ziemia ta, na mocy aktów notarialnych zawartych w dokumentacji zespołu, została w posiadaniu Stanisławy i jej męża Klemensa Strzałkowskiego. Z kolei majątek Sedelniki pozostawał w posiadaniu rodziny Dmochowskich od XVIII w. do 1910 r. Konieczność wykształcenia dzieci i zapewnienia sobie bytu ekonomicznego zmusiła tę rodzinę do zmiany przestrzeni na miejską. Dlatego też w 1910 r. rodzina Dmochowskich przeniosła się do Konstątnowa Łódzkiego, gdzie Andrzej Adolf Dmochowski przyjął posadę kontrolera w Łódzkich Elektrycznych Kolejach Dojazdowych, Spółka Akcyjna (ŁEKD). W tym miejscu pracował do 1920 r. Następnie, w wyniku wstawiennictwa Aleksego Rzewskiego – pierwszego prezydenta Łodzi w dwudziestoleciu międzywojennym, Dmochowski otrzymał posadę w Komitecie Niesienia Pomocy Bezrobotnym, co umożliwiło mu przeniesienie się wraz z rodziną do Łodzi. Do osiągnięcia wieku emerytalnego w 1937 r. sprawował różne funkcje w Zarządzie Miejskim miasta Łodzi. Był czynnym członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej, a jego żona Maria należała do Ligi Kobiet Polskich. W ramach pracy społecznej prowadziła kuchnię dla potrzebujących pomocy. Po zajęciu Łodzi przez Niemców i wcieleniu tego miasta do Rzeszy, w 1940 r. małżeństwo Dmochowskich wraz z córkami Anielą i Wandą zostało pozbawione mieszkania i wywiezione do Generalnego Gubernatorstwa. Dmochowscy zamieszkali w Warszawie u swojego syna Stanisława i jego pierwszej żony Wandy. W tym mieście również zmuszeni zostali do zmiany miejsca zamieszkania po wyrzuceniu rodziny Dmochowskich z domu, który znajdował się na terenie utworzonej dzielnicy niemieckiej. Powstanie warszawskie rodzina spędziła w różnych rejonach Śródmieścia. 7 października 1944 r. Dmochowscy zostali wypędzeni wraz z ludnością cywilną z Warszawy. Udało się im uciec z transportu i dotrzeć do Piastowa koło Warszawy. Po zakończeniu wojny jedynie Andrzej Adolf

²² Jan Kamieński wraz z córką Janiną Michniowską posłużyli Elizie Orzeszkowej jako pierwowzory do stworzenia postaci Andrzeja Korczyńskiego w powieści *Nad Niemnem*. Powieść została napisana w Miniewiczach, gdzie wypoczywała Orzeszkowa, związana z rodziną Kamieńskich.

z córką Anielą wrócili do Łodzi. Stanisław Dmochowski wraz z żoną pozostał w Warszawie. Tam też pozostała Wanda Dmochowska.

Zbiór pamiątek rodzinnych z „Archiwum rodziny Dmochowskich” zamykają dokumenty wytworzone i przechowywane przez ostatnią generację. Do niej należeli potomkowie Andrzeja Adolfa i Marii Dmochowskich: Jan (1901–1989), Anieli (1902–1971), Stanisław (1906–1998), Czesław (1908–1980) i Wanda (1914–2008).

Najstarszy z rodzeństwa, Jan Dmochowski, z wykształcenia był mechanikiem. Ukończył 8-klasową Wyższą Szkołę Realną z Wydziałem Handlowym Zgromadzenia Kupców miasta Łodzi. Następnie pełnił służbę w Wojsku Polskim przypisany do 7. Pułku Artylerii Polowej w Częstochowie. Po zakończeniu służby wojskowej w stopniu kaprala Jan Dmochowski wstąpił na Politechnikę Warszawską. Po ukończeniu studiów został zatrudniony w Wojskowym Instytucie Badań Inżynierii. W latach 30. XX w. społecznie był zaangażowany w prace Ligi Morskiej i Kolonialnej. Po zakończeniu II wojny światowej Jan Dmochowski wyemigrował do Wielkiej Brytanii, gdzie zamieszkał w Londynie. Tam też zmarł, pozostawiając po sobie rodzinę.

Anieli Dmochowska była z wykształcenia farmaceutką. Ukończyła 8-klasowe Gimnazjum Realne Żeńskie Lucyny Siennickiej w Łodzi. W 1927 r. złożyła egzamin na stopień pomocnika aptekarskiego przed Komisją Państwową na Uniwersytecie Warszawskim. Zatrudniła się w Aptece Miejskiej w Łodzi, w której pracowała do 1940 r. Po wysiedleniu pracowała w Aptece Zofii Gressowej w Warszawie. Współpracowała również z zarządem Towarzystwa Opieki nad Niemowlętami.

Stanisław Dmochowski z wykształcenia był geodetą. Uczył się szkole koedukacyjnej Heleny Cholewickiej w Łodzi. Naukę kontynuował w 8-klasowej Wyższej Szkole Realnej z Wydziałem Handlowym Zgromadzenia Kupców miasta Łodzi i w Sześcioklasowej Miejskiej Szkole Handlowej w Łodzi. Po ukończeniu powyższych placówek edukacyjnych w 1925 r. przystąpił jako ekstern do egzaminu z tzw. małej matury, który zdał pozytywnie przed komisją w Państwowym Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Łodzi 11 marca 1926 r. Następnie pracował jako nauczyciel domowy, a w 1927 r. zdał do ostatniej klasy w 8-klasowej Wyższej Szkole Realnej z Wydziałem Handlowym Zgromadzenia Kupców m. Łodzi. W 1928 r. uzyskał świadectwo maturalne z wynikiem pozytywnym. Po zdaniu egzaminów na Wydział Geodezji Politechniki Warszawskiej został przyjęty na studia w roku akademickim 1928/1929. 1 października 1928 r. z rąk rektora prof. Wojciecha Świętosławskiego otrzymał „obywatelstwo akademickie”. Studia ukończył w sierpniu 1933 r. Pracę dyplomową wykonał z dziedziny fotogrametrii. Do września 1939 r. pracował w Wydziale Aerofotogrametrycznym PLL LOT – „Fotolot”.

Po wkroczeniu Niemców do Warszawy i przejściu przez nich „Fotolotu”, Stanisław Dmochowski pozostał bez pracy. Przez kilka miesięcy pracował jako robotnik przy odgruzowywaniu Warszawy. W celu nabycia kolejnych kwalifikacji ukończył „Kurs teoretyczny i praktycznych w dziale Instalacji Elektrycznych” prowadzony przez YMCA Związek Młodzieży Chrześcijańskiej w Warszawie. Udział w kursach umożliwił Dmochowskiemu podjęcie pracy zarobkowej przy projektowaniu instalacji elektrycznych w mieszkaniach prywatnych. W 1941 r. wrócił do zawodu geodety i rozpoczął pracę w Urzędzie Ziemijskim w Warszawie, gdzie pracował do 1944 r. W okresach letnich pracował w terenie na tzw. „wielkim obszarze scalenia” w powiecie grójeckim. W okresie zimowym wykonywał zadania w urzędzie przy ul. Filtrowej 57 w Warszawie. W 1943 r. wstąpił do Armii Krajowej, przyjmując pseudonim „Gram”. W strukturach podziemia wstąpił do grupy „44”, w składzie której znaleźli się topografowie z dawnego Wojskowego Instytutu Geograficznego. Po powrocie do Warszawy w 1945 r. Stanisław zgłosił straty poniesione podczas wojny w Urzędzie miasta Warszawy, przekazując wypełniony kwestionariusz strat wojennych. Pierwsze zatrudnienie po powrocie do stolicy znalazł w Biurze Fotogrametrycznym Głównego Urzędu Pomiarów Kraju przy Prezydium Rady Ministrów, w którym objął stanowisko dyrektora biura w okresie od 1 marca 1945 do 31 maja 1949 r. Od 1 czerwca 1949 do 28 lutego 1953 r. pełnił funkcję kierownika wydziału w Państwowym Przedsiębiorstwie Fotogrametrii i Kartografii. 1 marca 1953 r. został zatrudniony na własną prośbę w Instytucie Geodezji i Kartografii, w którym pracował do chwili przejścia na emeryturę w 1977 r. W tym czasie Stanisławem zainteresował się Urząd Bezpieczeństwa. Kilkukrotnie był przesłuchiwany z zakazem informowania o tym zdarzeniu kogokolwiek. W 1962 r. został odwołany ze stanowiska kierownika zakładu fotogrametrii. Jako oficjalny powód podano brak zaufania. Odwołanie zarzutu Dmochowski uzyskał po interwencji w styczniu 1963 r. w Komitecie Centralnym PZPR. W ramach obowiązków służbowych wyjeżdżał za granicę do Czechosłowacji i Szwajcarii. W 1956 r. uzyskał tytuł docenta. W ramach aktywności zawodowej współpracował jako pracownik dydaktyczny i naukowy z Wydziałem Geodezji i Kartografii Politechniki Warszawskiej (1954–1957), a następnie w latach 1959–1972 na Wydziale Leśnym Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Był członkiem Polskiego Towarzystwa Fotogrametrycznego, Stowarzyszenia Geodetów Polskich i Naczelnej Organizacji Technicznej. W dowód uznania dorobku i osiągnięć naukowych Stanisław Dmochowski został wielokrotnie odznaczony. Wśród dokumentów zgromadzonych w zespole znajduje się spisany przez Stanisława Dmochowskiego „Pamiętnik geodety”, zawierający opis historii rodziny i jego pracy zawodowej. Pierwszą żoną Stanisława była Wanda

Rudzińska, urodzona 30 kwietnia 1910 r. w Warszawie. W 1928 r. ukończyła gimnazjum H. Gepnerówny w Warszawie, następnie uczęszczała do Miejskiej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Malarstwa. Wanda Rudzińska rozpoczęła również studia w Akademii Sztuk Pięknych. Przerwała je z powodów trudności materialnych. Następnie pracowała jak kreślarka dla architektów oraz w PLL LOT w Wydziale Aerofotogrametrycznym. W 1946 r. Wanda Dmochowska zginęła przypadkową śmiercią podczas strzelaniny na ulicy. Drugą żoną Dmochowskiego była Jadwiga Apolonia z domu Otto, urodzona w 1925 r.

Czesław Dmochowski był z wykształcenia rolnikiem i prawdopodobnie absolwentem Państwowej Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie. Jednak nie posiadamy szerszych informacji na temat jego życia i działalności.

Najmłodsza córka Dmochowskich – Wanda – urodziła się 26 marca 1914 r. w Konstantynowie Łódzkim. Studiowała przez rok na Uniwersytecie Warszawskim, na który została przyjęta w 1932 r. W 1933 r. zmieniła miejsce nauki akademickiej i wstąpiła na Wydział Ogrodniczy Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Na skutek wojny studia ukończyła dopiero w 1946 r. W czasie okupacji niemieckiej pracowała w firmie Bracia Hoser Hodowla i Skład Nasion. Po upadku powstania warszawskiego wraz z ojcem przebywała w obozie przejściowym w Pruszkowie. Po II wojnie światowej osiadła w Warszawie, gdzie została pracownikiem naukowym na Uniwersytecie Warszawskim. Należała do Związku Zawodowego Robotników i Pracowników Rolnych Rzeczypospolitej Polskiej, Polskiego Związku Ogrodniczego oraz Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie.

Do „Archiwum rodziny Dmochowskich” zostały przekazane również fotografie pozytywowe członków dalszej rodziny Leonii Kamińskiej z domu Suzin i Jana Kamińskiego, wykonane m.in. w Paryżu, Charkowie, Irkucku, Petersburgu oraz pod Lwowem, co wskazuje na miejsca pobytu rodziny Eysymontów, Suzinów i Zajączkowskich w wymienionych miejscach. Należy wspomnieć również Niceę, gdzie mieszkała spokrewniona z Suzinami rodzina baronów Gostkowskich. Nazwiska te pojawiają się w gałęzi pochodzącej od Augustyna Suzina i Andrzeiny Mrozowskiej oraz z drugiego małżeństwa Augustyna z Wiktorią z Zawadzkich. Z pierwszego małżeństwa Suzinów, oprócz wymienionej wcześniej Leonii Kamińskiej, urodziła się Maria Gustawa Suzin, po mężu Zajączkowska. Daty jej narodzin i śmierci nie są znane. Wiadomo, że była zamężna z Gustawem Zajączkowskim, pułkownikiem armii carskiej. Sama Maria Gustawa Zajączkowska działała w ruchu socjalistycznym. Zmarła w trakcie powrotu statkiem ze Stanów Zjednoczonych, gdzie uczestniczyła

w pogrzebie swojego pasierba, Antoniego Zajączkowskiego²³. Z małżeństwa Gustawa i Marii Gustawy Zajączkowskiej urodzili się: Jan Zajączkowski (1872–1932), Wanda Zajączkowska, po mężu Pierścińska (1878–1974) i Katarzyna Zajączkowska, po mężu Rogowska (1875–1967). Wanda Zajączkowska mieszkała wraz z mężem Julianem Sylwestrem Pierścińskim w majątku Pustomyty koło Lwowa. Jej siostra Katarzyna urodziła się w Petersburgu. Uczęszczała do III Żeńskiego Gimnazjum Rządowego w Warszawie, w którym – według przekazów rodziny – poznała m.in. Marię Skłodowską²⁴. Od 1892 r. należała do Polskiej Partii Socjalistycznej. Według podań rodzinnych, prawdopodobnie w Bezpłatnej Czytelni Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności, gdzie odbywały się spotkania działaczy PPS, poznała się ze swoim późniejszym małżonkiem Bronisławem Rogowskim (1869–1946), inżynierem, działaczem socjalistycznym i zesłańcem. Na podstawie aktu małżeństwa znajdującego się w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie wiadomo, że w 1898 r. powyższa para wstępuje w związek małżeński w parafii św. Aleksandra w Warszawie. Katarzyna Rogowska wycofała się z działalności w strukturach PPS po rewolucji 1905 r. W okresie międzywojennym poświęciła się pracy społecznej, w ramach której opiekowała się dziećmi z biednych rodzin. Była inicjatorką m.in. akcji „Kropla mleka dla dziecka”. Za swoją działalność została odznaczona Orderem Polonia Restituta i Krzyżem Bojowników Niepodległości. Zmarła w Warszawie²⁵.

Podsumowanie

W tekście zostały zaprezentowane trzy przykładowe, opracowane spuścizny rodzinne i rodowe z zasobu Archiwum Państwowego w Warszawie. Prace prowadzone przez Oddział Ewidencji i Opracowania Zasobu związane są nie tylko z bieżącym ewidencjonowaniem dokumentów przyjętych do zasobu archiwalnego. A warto zaznaczyć, że takie dokumenty, związane z upamiętnieniem życia i działalności różnych rodzin, cały czas są przyjmowane przez APW i powiększają jego zasób archiwalny. Archiwiści podejmują również próby odtwarzania historii zgromadzonych dokumentów i ich aktotwórców w celu

²³ Informacje pochodzą z opracowania wspomnień rodzinnych Henryka Grocholskiego: <https://grocholski.pl/> [dostęp: 18.12.2023]. Pozostałe informacje zostały opracowane na podstawie fragmentów wspomnień rodowych autorstwa Andrzeja Adolfa Dmochowskiego, Wandy Dmochowskiej i prof. Stanisława Dmochowskiego, które zostały przekazane w pieczę Archiwum Państwowego w Warszawie.

²⁴ J. Jurewicz, *Ślady i kręgi*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2021.

²⁵ Zapisane informacje pochodzą z biogramów przekazanych przez darczyńcę oraz z treści wstępu do inwentarza zespołu 72/2876/0 Archiwum rodziny Dmochowskich, autorstwa Marty Jaszczyńskiej i Adriana Kossowskiego; por. J. Jurewicz, *Ślady...*

sformowania treści wstępu do inwentarza i zabezpieczenia przekazanych materiałów. Docelowo dążą do odtworzenia historii osób i proveniencji dokumentów z nimi związanych w sposób jak najbardziej precyzyjny. Zmiana przepisów i zasad obowiązujących przy ewidencjonowaniu zasobu archiwalnego na przestrzeni lat sprawiła, że przy zastosowaniu współczesnych narzędzi elektronicznych (np. Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej ZoSIA), APW może zabezpieczać i udostępniać materiały pochodzące z takich spuścizn w sposób bardziej przystępny dla użytkownika, np. poprzez pogłębienie opisu zawartości, digitalizację materiałów z zasobu archiwalnego, zastosowanie ułatwień w zakresie wyszukiwania materiałów, itp. W wymienionych elementach, dodatkowym atutem są przyjęte zasady w formie odgórnych zarządzeń Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, stanowiące podstawę prawną w zakresie ewidencjonowania i opracowywania zasobu archiwalnego, obowiązujące w całej sieci Archiwów Państwowych. W końcu ideą – w granicach umożliwionych przepisami – jest publikacja materiałów archiwalnych dla szerszego grona odbiorców.

Materiały przekazane i zewidencjonowane w spuściznach rodowych w sposób relatywny mogą stać się kontekstem do poszukiwań genealogicznych czy badań naukowych. Mogą służyć jako źródło pomocy przy podejmowanych próbach badawczych w zakresie odtwarzania jednej lub wielu historii rodzinnych, a nawet fragmentu historii regionu związanego z działalnością lokalną danych rodzin. Dokumentacja zawarta w takich zespołach może okazać się interesującym nośnikiem opisów obyczajów z danego okresu oraz formą zapisu związków rodzinnych, towarzyskich i zawodowych. Co więcej, tego rodzaju dokumentacja może stanowić wręcz nieodzowne elementy do odtworzenia potrzeb wyższego rzędu niż podstawowe, którymi mogli kierować się jej aktywni twórcy. Jako przykładowe możemy wymienić takie potrzeby, jak: realizacja własnych zainteresowań i aspiracji innych niż podstawowe, demonstracja zajmowanej pozycji społecznej, próba pokazania życia codziennego za pomocą dokumentacji fotograficznej i kolekcji pamiątkowych artefaktów, itd. Przez cel swojego przeznaczenia niektóre dokumenty mogą okazać się nośnikami subiektywnych relacji, mogących pogłębić wiedzę o pewnych wydarzeniach historycznych, zarówno tych istotnych w skali mikro, jak i mniej znanych. Z uwagi na charakter materiałów archiwalnych zgromadzonych w spuściznach dążymy do unikania ich dekompozycji. Warto pamiętać, że głębia zawartości materiałów archiwalnych zgromadzonych w spuściznach rodzinnych i rodowych pozwala odkrywać kolejne nieznanne historie. Sprawia ona, że materiały archiwalne nabierają innych wartości, np. o charakterze sentymentalnym. Materiały w spuściznach niekiedy okazują się być przydatnym źródłem do pogłębiania badań historycznych, stając się wartościowymi przekazami

do publikacji w formie elementu opracowań badawczych, literatury czy ekspozycji wystawowej.

Spuścizny rodzinne i rodowe, z zawartością dokumentów różnego pochodzenia i wartości, mogą być przydatne w roli źródła oraz kontekstu badawczego przy okazji prowadzenia następujących procesów: badań naukowych, podejmowania prób odtwarzania historii rodu lub rodziny, odtwarzania historii lokalnej, popularyzacji zasobu archiwalnego, poszukiwań o charakterze genealogicznym, itp. Mogą stanowić także uzupełnienie akt kancelaryjnych i metrykalnych, choć same archiwa rodzinne niekiedy zawierają tego rodzaju dokumentację.

Porządkowana spuścizna archiwalna każdorazowo wymaga indywidualnego podejścia analitycznego ze strony opracowującego ją archiwisty. Zgodnie z zasadami archiwista stosuje metodę opracowania, bazując na odgórnych przepisach sieci Archiwów Państwowych. Niekiedy zdaje się na własną intuicję przynajmniej w dwóch sytuacjach. W pierwszej, by nie zburzyć porządku nadanego pierwotnie dokumentom przez darczyńcę lub aktotwórcę. W drugiej, gdy ma do czynienia z nieuporządkowanymi aktami i chce na ich podstawie jak najdokładniej odtworzyć historię ich wytwórców oraz kolekcjonerów. Dzieje się tak, gdyż obowiązujące przepisy metodyki archiwalnej zdają się nie podsuwać jednego, określonego standardu rozwiązania trudności występujących podczas porządkowania dokumentacji w archiwach prywatnych i spuściznach.

* * *

O autorze

Adrian Kossowski (ur. 1987 r. w Warszawie) ukończył studia w Instytucie Wschodnim Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Z wykształcenia jest wschodoznawcą, a z zawodu archivistą oraz popularyzatorem historii i pasjonatem genealogii. Autor publikacji dotyczących Europy Wschodniej, archiwistyki, genealogii oraz historii Polski lat 1918–1939. Od 2020 r. pracuje w Archiwum Państwowym w Warszawie. Od 2023 r. zajmuje się popularyzacją zasobu archiwalnego APW.

Bibliografia

Akty prawne

Dekret z 13 kwietnia 1945 r. o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego (DzU 1945 nr 13 poz. 72).

Ustawa z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (DzU 1983 nr 38 poz. 173).

Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych, PAN, Warszawa 1990.

Zarządzenie nr 7 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 30 stycznia 2018 r. w sprawie ewidencjonowania zasobu archiwalnego w archiwach państwowych.

Zarządzenie nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 30 stycznia 2018 r. w sprawie inwentaryzacji materiałów archiwalnych oraz sporządzania i zatwierdzania elektronicznych inwentarzy archiwalnych dla zespołów (zbiorów) w archiwach państwowych.

Zarządzenie nr 12 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 30 stycznia 2018 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji materiałów ulotnych w archiwach państwowych.

Zarządzenie nr 34 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 9 września 2019 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji dokumentacji fotograficznej w archiwach państwowych.

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta miasta Warszawy, sygn. 72/3/0.

APW, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Trójcy w Warszawie, sygn. 72/1215/0/0/17 poz. 331.

APW, Archiwum rodziny Krohów, sygn. 72/1285/0.

APW, Archiwum rodziny Dmochowskich, 72/2876/0.

APW, Archiwum rodziny Pawłowskich, sygn. 72/3843/0.

APW, Biuro Odbudowy Stolicy, sygn. 72/25/0-/499.

APW Oddział w Pułtusku, sygn. 72/7950/0/14 poz. 354.

„Kurier Warszawski”, R. 65, nr 135 z 2.06.1885.

Opracowania źródłowe

Jurewicz J., *Ślady i kręgi*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2021.

Kowalski T., Młodyński J., Szczepański J., *Wpisani w historię Pułtusa. Słownik biograficzny*, Pułtusk 2001.

Polski słownik archiwalny, red. W. Maciejewska, Wydawnictwo NDAP, Warszawa 1974.

Spis szlachty Królestwa Polskiego z dodaniem krótkiej informacji o dowodach szlachectwa, oprac. zbior., Drukarnia Orgelbranda, Warszawa 1851.

Strzembosz T., *Akcje zbrojne podziemnej Warszawy 1939–1944*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983.

Artykuły

Kossowski A., *Historia rodziny Pawłowskich i jej związki z Warszawą w okresie XIX i XX w.*, „Kronika Warszawy” nr 1 (167) z 2023 r., s. 29–44.

Śliwowska W., *Materiały do historii zesańców syberyjskich: Justynian Ruciński – Gustaw Ehrenberg – Aleksander Krajewski*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej”, nr 81/1 z 1990 r., s. 149–177.

Źródła internetowe:

<https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/witold-pawlowski,33856.html>

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kosinski-Julian>

<https://www.gik.pw.edu.pl>

<https://grocholski.pl/>

<https://harodnia.com/>

<https://katyn.ipn.gov.pl/>

<https://sap.waw.pl/konferencje/i-seminarium-archiwistow-rodzinnych/>